Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

આવે, તે ઉત્તર 'અનિત્યસમ' કહેવાય છે. જેમ વાદી કહે કે 'અનિત્ય એવા ઘડાના સમાન ધર્મપણા વડે શબ્દ પણ અનિત્ય છે.' એવી રીતે ઘડાનું સાધર્મ્ય તો સર્વ ભાવ પદાર્થોમાં રહેલું હોવાથી સર્વ અનિત્ય થઈ જાય. એવી રીતે અનિત્યત્વરૂપ સમાનધર્મપણાવડે દૂષણ-આપનારો ઉત્તર અનિત્યસમ કહેવાય છે.

अनिर्वचनीयम्—सदसद्विलक्षणम् । સત્ અને અસત્થી વિલક્ષણ તે-અજ્ઞાન.

૨. सदन्यत्वे सत्यसदन्यत्वे सत्युभयात्मकान्यत्वम् । જે સત્થી, અસત્થી અને તે બન્નેથી અન્ય હોય તે અનિર્વચનીય.

૩. सत्त्वरहितत्वे सत्यसत्त्वरहितत्वे सति सदसत्त्वरहितत्वम् । સત્ત્વથી, અસત્ત્વથી અને તે બન્નેથી પણ જે રહિત હોય તે અનિર્વચનીય.

૪. सत्त्वासत्त्वाभ्यां विचारासहिष्णुत्वे सति सदसत्त्वेन विचारासहिष્णुत्वम् । જે પદાર્થનો વિચાર સત્ત્વરૂપે, અસત્ત્વરૂપે અથવા સદસદ્રૂપે પણ કરી શકાય નહિ તે અનિર્વચનીય (અદ્વૈતસિદ્ધિ.)

૫. सत्त्वानधिकरणत्वे सत्यसत्वानधिकरणे सति सदसत्वानधिकरणत्वम् । જે પદાર્થ સત્ત્વનું, અસત્ત્વનું કે સદસત્ત્વનું અધિકરણ હોય નહિ તે અનિર્વચનીય કહેવાય છે. (ન્યાયમકરંદટીકા.)

अनिर्वचनीयख्यातिः—' છીંપમાં રૂપું દેખાય છે. ' એ ઉદાહરણમાં છીંપમાં અનિર્વચનીય રૂપાની ઉત્પત્તિ થાય છે, એમ માનવું તે. **ખુલાસોઃ**—સત્ય રજત (રૂપા)-ના અનુભવજન્ય સંસ્કારવાળા પુરૂષની ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો જ્યારે મોંઢા આગળ પડેલી છીંપની સાથે સંયોગ સબંધ થાય છે, તે વખતે ચક્ષુદ્વારા બહાર નીકળેલા અંતઃકરણની તે શુક્તિ (છીંપ) ના ઇદમાકાર ('આ' એવા આકારની) તથા ચકચકિતાકાર વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ચકચકિતપણા રૂપ સાદૃશ્યના દર્શનથી પ્રથમ જોયેલા રજતના સંસ્કાર ઉદ્‌બુદ્ધ થાય છે. એ ઉદ્‌બુદ્ધપણા રૂપ દોષ છે. સહકારી જેના એવી—ઇદમંશા વચ્છિન્ન ચૈતન્યમાં રહેનારી અને છીંપના નીલપૃષ્ઠ ત્રિકોણા કૃતિ વગેરે વિશેષ અંશને આચ્છાદન કરનારી—અવિદ્યા ક્ષોભ પામીને રજતાકાર પરિણામને પામે છે. એનું નામ અનિર્વચનીય ખ્યાતિ છે. (ખ્યાતિ એટલે ભ્રમ.)

अनिष्टप्रसङ्गः—अनभिमतार्थापादनम् । જે અર્થ પોતાને અભિમત ન હોય તે અર્થનું સંપાદન કરવું તે.

अनुकरणत्वम्—सदृक्क्रियादिकरणत्वम् । કોઇના જેવી ક્રિયા વગેરેનું કરવાપણું.

अनुकल्पः—गौणः कल्पः । प्रतिनिधिः । પ્રતિનિધિ અથવા મુખ્ય નહિ એવી કલ્પના તે અનુકલ્પ છે.

अनुकूलत्वम्—स्वपक्षपातित्वम् । પોતાના પક્ષમાં આવવાપણું.

૨. कार्यसहकारिकारणत्वम् । કાર્ય ઉત્પન્ન થવામાં સહાયક જે કારણ હોય તેપણું.

अनुक्रमः—यस्योत्तरं यस्य पाठकरणम् । (શાસ્ત્રમાં) જે પાઠની પછી જેનો પાઠ આવતો હોય તે પ્રમાણે પાઠ કરવો તે.

अनुगतत्वम् । एकत्वे सत्यनेकवृत्तित्वम् । જે પદાર્થ એક હોઇને અનેક પદાર્થમાં વર્તતો હોય તે.

अनुग्रहः—दुःखिनो दुःखापाकरणे प्रवृत्तिः । દુઃખીનું દુઃખ નિવારણ કરવાની પ્રવૃત્તિ.

૨. अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टसाधनेच्छा । અનિષ્ટના નિવારણપૂર્વક ઇષ્ટ સાધનની ઇચ્છા.

अनुचिन्तनम्—श्रुतार्थविषयकयुक्तायुक्तत्वादिसंशयनिवर्तकयुक्त्यनुसन्धानम् । (શાસ્ત્રાદિમાંથી) સાંભળેલો અર્થ ઘટે છે કે નથી ઘટતો ઇત્યાદિ સંશયોનું નિવારણ કરનારી યુક્તિઓનો વિચાર કરવો તે.

अनुज्ञा—कर्तुरिष्टत्वे सति वक्तनुमतत्वम् । જે કર્મનો તેના કરનારને ઇષ્ટ હોઈને બીજા કોઈ કહેનારની તેમાં જે અનુમતિ તે અનુજ્ઞા.

For Private And Personal Use Only

JAIN REFERENCE LIBRARY ACHARYA SURENDRASURI JAIN TATVA GYANSHALA

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुत्पत्तिसमः—प्रागुत्पत्तेः कारणाभावाद-नुत्पत्तिसमः । પદાર્થ ઉત્પન્ન થયા પહેલાં તેનું કારણ હોતું નથી. એમ ઉત્તર આપવો તે અનુત્પત્તિસમ ઉત્તર કહેવાય છે. (આ પણ અસત્ ઉત્તર હોવાથી જાતિ છે. ગૌતમમતે)

अनुद्भूतत्वम्—अतीन्द्रियविशेषगुणत्वम् । જેમાં રૂપ સ્પર્શાદિક વિશેષ ગુણો ઇન્દ્રિયો વડે પ્રત્યક્ષ કરવા યોગ્ય હોતા નથી, તે અનુદ્‌ભૂત કહેવાય.

अनुपकारसमः—कार्यकारणभावस्य उपकार नियतत्वेऽनवस्था । કારણવગર કાર્ય થાયજ નહિ, અર્થાત્ કારણ એ કાર્યનું નિયત ઉપકારક છે, એવો નિયમ જેને વિષે થઈ શકે નહિ તે.

अनुपलब्धिप्रमाणम्—योग्यत्वे सत्यनुपलम्भोऽभावप्रमाकारणम् । જે સ્થળે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાની યોગ્યતા છે, તે વસ્તુ તે સ્થળે નથી એવી અભાવપ્રમાનું જે કરણ તે અનુપલબ્ધિ પ્રમાણ. (અને એ અભાવરૂપ પ્રમાને અનુપલબ્ધિ કહે છે)

૨. ज्ञानकरणाजन्याभावानुभवासाधारणकारणम् । જ્ઞાનના કરણરૂપ અજન્ય અભાવના અનુભવનું અસાધારણ કારણ તે અનુપલબ્ધિ પ્રમાણ કહેવાય. એમ છતાં લક્ષણને નિર્દોષ કરવાને ગ્રન્થકારે આ લક્ષણમાં કેટલાંક વિશેષણો મૂક્યાં છે. જે ' અદષ્ટ ' જે સઘળા બનાવોનું સાધારણ કારણ છે, તેની વ્યાવૃત્તિ કરવાને ' અસાધારણ કારણ ' એવું પદ લક્ષણમાં મૂક્યું છે, ઇત્યાદિ (વેદાન્ત પરિ.)

अनुपलम्भः—અનુપલબ્ધિનો અભાવ (ઉપલબ્ધિ શબ્દ જુઓ.)

अनुपसंहारी—अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितो हेतुः अनुपसंहारी अनैकान्तिकहेत्वाभासः) જે હેતુ અન્વય દષ્ટાન્તથી પણ રહિત હોય તથા વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્તથી પણ રહિત હોય તે હેતુ ' અનુપસંહારી ' કહેવાય છે. એ એક પ્રકારનો અનૈકાન્તિક હેત્વાભાસ છે. જેમ ' सर्वमनित्यं प्रमेयत्वात् । ' સર્વ પદાર્થ માત્ર અનિત્ય હોવા યોગ્ય છે, પ્રમેયધર્મવાળા હોવાથી ' આ અનુમાનમાં સર્વ પદાર્થ માત્ર પક્ષ રૂપ હોવાથી તે પક્ષથી ભિન્ન કોઈ અન્વય દૃષ્ટાન્ત કે વ્યતિરેક દૃષ્ટાન્ત છે નહિ, માટે પ્રમેય હેતુ અનુપસંહારી કહેવાય છે.

अनुबन्ध—ગ્રંથમાં વિષય, પ્રયોજન, અધિકારી, અને સંબંધ, એ ચાર બાબતો કહેલી હોય છે. એ ચાર બાબતો ડાહ્યા માણસોની ગ્રન્થમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાના હેતુ છે, માટે એ ચાર અનુબંધ કહેવા છે. એ અર્થનો શ્લોક છે કેઃ—

" सर्वेषामेव शास्त्राणामनुबन्धचतुष्टयम् । "
पृथक् पृथक् भवत्येतज्ज्ञात शास्त्रे प्रवर्तकम् ॥

અર્થ—બધાંજ શાસ્ત્રોના ચાર અનુબંધ હોય છે અને તે દરેક શાસ્ત્રના ભિન્નભિન્ન હોય છે. એ અનુબંધો જાણીનેજ જિજ્ઞાસુઓ તે તે શાસ્ત્રોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

૨. मङ्गलाचरणाव्यवहितोत्तरमेव ग्रन्थादावनुबध्यमानः । ગ્રંથનું મંગલાચરણ કર્યા પછી તરતજ ગ્રંથના આરંભમાં જે કહેવામાં આવે છે તે અનુબંધ.

૩. स्वविषयकज्ञानद्वारा शास्त्रे प्रवर्तकः । પોતાના વિષયનું જ્ઞાન આપીને તે દ્વારા શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર જે વિષય તે અનુબંધ.

अनुभवः—स्मृतिभिन्नं ज्ञानमनुभवः । સ્મૃતિથી ભિન્ન એવા જ્ઞાનને અનુભવ કહે છે. જેમ—પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણવડે ઉત્પન્ન થયેલું ' આ ઘડો ' ઇત્યાદિ જે જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાન સ્મૃતિથી ભિન્ન છે અને જ્ઞાનરૂપ પણ છે, માટે 'આ ઘડો' ઇત્યાદિક જ્ઞાન અનુભવ કહેવાય છે એને अनुभूति પણ કહે છે.

એ અનુભવ પ્રત્યક્ષ, અનુમિતિ, ઉપમિતિ અને શાબ્દ, એમ ચાર પ્રકારનો હોય છે. એ અનુભવ જે વસ્તુવિષયક હોય તે, વસ્તુવિષયક અનુભવજન્ય સંસ્કાર પણ હોય છે. તેમ તે

For Private And Personal Use Only

Mo. 9512234311 www.jainreferencelibrary.org jaintatvagyanshala@gmail.com

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

સંસ્કારજન્ય સ્મૃતજ્ઞાન પણ તેજ વસ્તુવિષયક હોય છે. એ પ્રમાણે અનુભવ, સંસ્કાર અને સ્મૃતિ એ ત્રણનો સમાનવસ્તુવિષયક કાર્ય-કારણભાવ હોય છે. (અહીં 'સંસ્કાર' શબ્દ વડે ભાવનાખ્ય સંસ્કાર જાણવો.) અનુભવના બે પ્રકાર છેઃ-(૧) યથાર્થાનુભવ અને (૨) અયથાર્થનુભવ. (લક્ષણો તેને શબ્દોમાં જોવો.)

अनुभूतिः—(અનુભવ શબ્દ જુઓ.)

अनुभूयमानारोपः—प्रत्यक्षानुभव विषयारोपः । જે વિષય પ્રત્યક્ષ અનુભવનો હોય તે વિષયનો આરોપ.

अनुमतम्—साधुकृतमनेनेत्याद्यनुमोदनरूपमानसपरिणामप्रदर्शनम् । 'આણે સારૂં કર્યું' ઇત્યાદિ અનુમોદનરૂપમનની વૃત્તિ દેખાડવી તે.

अनुमानप्रमाणम्—अनुमितिप्रमाकरणमनुमानम् । અનુમિતિ પ્રમાનું જે કરણ હોય તે અનુમાન કહેવાય. જેમ-'આ પર્વત અગ્નિવાળો છે' આ પ્રકારના અનુમિતિ જ્ઞાનનું 'આ ધૂમાડો અગ્નિની વ્યાપ્તિવાળો છે' એ પ્રકારનું વ્યાપ્તિજ્ઞાન કરણ છે માટે એ વ્યાપ્તિજ્ઞાન અનુમાન પ્રમાણ કહેવાય છે.

૨. ज्ञातसम्बन्धस्यैकदेशदर्शनादेकदेशान्तरेऽसन्निकृष्टार्थेबुद्धिः । એક દેશ (સ્થળ) માં જે બેનો સંબંધ જાણ્યો હોય તેમાંથી એક દેશને જાણવાવડે દૂરના એક દેશમાં રહેલા બીજા પદાર્થનું જ્ઞાન તે અનુમાનપ્રમાણ. (શબરસ્વામી)

अनुमितिः—परामर्शजन्यं ज्ञानमनुमितिः । પરામર્શ વડે જન્ય જે જ્ઞાન તે અનુમિતિ કહેવાય છે. જેમ—'ધૂમાડો અગ્નિની વ્યાપ્તિવાળો છે,' એ વ્યાપ્તિજ્ઞાન છે. એનેજ અનુમાન પ્રમાણ કહે છે. એનેજ અનુમતિ જ્ઞાનનું કરણ કહે છે. એ વ્યાપ્તિજ્ઞાનરૂપ કરણના વ્યાપારને લિંગપરાશર્મ કહે છે. જેમ-'અગ્નિની વ્યાપ્તિવાળો જે ધૂમ છે, તે ધૂમવાળો આ પર્વત છે.' એવા જ્ઞાનનું નામ લિંગપરામર્શ છે. એ પરામર્શ તે વ્યાપ્તિ વડે જન્ય હોય છે, અને વ્યાપ્તિજન્ય જ્ઞાન અનુમિતિનું જનક હોય છે, માટે તે પરામર્શમાં વ્યાપ્તિજ્ઞાનરૂપ કરણની વ્યાપારરૂપતા સંભવે છે. અર્થાત્ 'પરામર્શ વડે જન્ય જ્ઞાનને અનુમિતિ કહે છે' એ લક્ષણ સંભવે છે. (परामर्श શબ્દ જુઓ).

૨. लिङ्गजन्यज्ञानमनुमितिः । લિંગના એટલે હેતુના જ્ઞાનથી જન્ય જે જ્ઞાન તે અનુમિતિ.

૩. व्याप्तिज्ञानकरणं ज्ञानम् । વ્યાપ્તિજ્ઞાનરૂપ કરણનું જે જ્ઞાન તે અનુમિતિ.

૪. व्याप्तज्ञानाद्व्यापकज्ञानम् । વ્યાપ્યના જ્ઞાનથી વ્યાપકનું જે જ્ઞાન તે અનુમિતિ. જેમ-ધૂમ વ્યાપ્ય છે, તે વડે વ્યાપક જે અગ્નિ, તેનું જ્ઞાન તે અનુમિતિ જ્ઞાન કહેવાય.

૫. व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञानम् । વ્યાપ્તિથી વિશિષ્ટ એવી પક્ષધર્મતાના જ્ઞાનથી જન્ય જે જ્ઞાન તે અનુમિતિ, જેમ-ધૂમાડામાં અગ્નિવ્યાપક છે એ વ્યાપ્તિજ્ઞાન છે. પર્વત એ પક્ષ છે. પર્વત ધૂમાડાવાળો છે અને ધૂમાડો અગ્નિનું વ્યાપ્ય છે. એ જ્ઞાન છે પક્ષ ધર્મતા જ્ઞાન છે. એ વ્યાપ્તિ વિશિષ્ટ પક્ષધર્મતાના જ્ઞાનથી 'પર્વત અગ્નિવાળો છે' એવું જે જ્ઞાન થાય છે તે અનુમિતિ.

૬. साधनधर्मदर्शनात् साध्यविशिष्टे बुद्धिः । સાધનનો ધર્મ જોવાથી સાધ્યવિશિષ્ટમાં જે બુદ્ધિ તે અનુમિતિ. જેમ-ધૂમ એ સાધન (હેતુ) છે; અગ્નિવ્યાપ્યત્વ એ ધૂમનો (સાધનનો) ધર્મ છે. એ ધર્મ પર્વતમાંથી જોવાથી અગ્નિમત્ત્વરૂપ સાધ્યવિશિષ્ટિ એ પર્વત છે, એવી બુદ્ધિ થાય છે તે અનુમિતિ છે.

૭. लिङ्गलिङ्गिपूर्वकं स्वज्ञानद्वारा हेतुपक्षजन्यसाध्यज्ञानम् । લિંગ (હેતુ) લિંગી (હેતુમાન્) એ બેના વિષયમાં પોતાને જે જ્ઞાન થયું હોય તે ઉપરથી હેતુ અને પક્ષ વડે ઉપજેલું જે સાધ્યનું જ્ઞાન તે અનુમિતિ (સાંખ્ય મતે). જેમ-ધૂમ એ લિંગ છે અને અગ્નિ એ લિંગી છે. એટલે જ્યાં ધૂમ હોય છે ત્યાં અગ્નિ હોય છે, એવું જ્ઞાન રસોડા વગેરેમાંથી પોતાને

For Private And Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

થહેલું હોય છે. એ જ્ઞાનદ્વારા વ્યાપ્તિ ગ્રહણ કરીને ધૂમરૂપ હેતુ તથા પર્વતરૂપ પક્ષ જોઇને તે વડે પર્વત અગ્નિવાળો છે એવું સાધ્યનું જ્ઞાન તે અનુમિતિ. અનુમિતિ બે પ્રકારની છેઃ (૧) સ્વાર્થાનુમિતિ અને (૨) પરાર્થાનુમિતિ. (લક્ષણો તે તે શબ્દોમાં જોવાં).

अनुयोगी—स्वरूपसम्बन्धविशेषः । અમુક પ્રકારનો સ્વરૂપ સંબંધ તે અનુયોગી. (प्रतियोगी શબ્દ જુઓ).

૨. यस्मिन्नभावः सम्बन्धः सादृश्यं वास्ति । જે અધિકરણમાં અભાવ, સંબંધ કે સાદૃશ્ય હોય તે અનુયોગી.

अनुवादः—प्रमाणान्तरेण निर्णीतार्थज्ञापकः शब्दः अनुवादः । પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણવડે નિર્ણીત જે અર્થ છે, તે અર્થનું બોધક જે વાક્ય તે અનુવાદક કહેવાય છે. જેમ, “ अग्निर्हिमस्य भेषजम्–અગ્નિ એ ટાઢની નિવૃત્તિનો ઉપાય છે.” આ વાક્ય અનુવાદ કહેવાય છે. કેમકે અગ્નિમાં હિમની નિવૃત્તિ કરવાપણું રહેલું છે એ સર્વ લોકોને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી નિશ્ચિતજ છે. એવા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી નિશ્ચિત અર્થનું બોધન કરનારૂં હોવાથી એ વાક્ય ‘ અનુવાદ ’ નામે અર્થવાદ કહેવાય છે. (પૂ. મી.)

૨. उक्तस्य पुनर्वचनम् । એકવાર કહેલું ફરીથી બોલવું તે પણ અનુવાદ કહેવાય છે. જેમ–“ जुहोति जुहोति ” इत्यादि.

अनुवादकत्वम्—गृहीतग्राह्यानुभवमात्रजनकत्वम् । એક જણે જે વિષય જેવી રીતે ગ્રહણ કર્યો હોય તેને તેવીજ રીતે ‘ અહીં પણ ગ્રહણ કર્યો છે ’ એવા અનુભવ માત્રનું જે જનકપણું તે અનુવાદત્વ

अनुवृत्तिः—पठितस्य पुनः पठनम् । પઠન કર્યું હોય તેનું પુનઃ પઠન કરવું તે અનુવૃત્તિ.

૨. दविष्ठस्थानान्तरस्थितस्यानुसन्धानम् । દૂર સ્થાનમાં રહેલા પદાર્થનું અનુસંધાન કરવું તે. (दिनकरी)

अनुव्यवसायज्ञानम्—ज्ञानविषयकज्ञानत्वम् । જ્ઞાનને વિષય કરનારૂં જે જ્ઞાન તે અનુવ્યસાય જ્ઞાન કહેવાય છે, એ અનુવ્યવસાય જ્ઞાન મનરૂપ ઇંદ્રિય વડેજ ગ્રાહ્ય હોવાથી ‘ માનસ પ્રત્યક્ષ ’ કહેવાય છે. જેમ–‘ આ ઘડો છે ’ એવું જ્ઞાન એ વ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે. તે પછી એ વ્યવસાય જ્ઞાનને વિષય કરનારૂં એટલે ‘ घटत्वेन घटमहं जानामि ’ (ઘટત્વે કરીને ઘટને હું જાણું છું) એ પ્રકારનું માનસ પ્રત્યક્ષરૂપ જે જ્ઞાન ઉપજે છે તે અનુવ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે.

અથવા જેમ–પર્વતમાં ધૂમ દેખીને અગ્નિનું અનુમાન કર્યાં પછી, ‘ પર્વતમાં અગ્નિ છે એવું મેં અનુમાન કર્યું છે ’ એવું જે અનુમિતિ જ્ઞાનનું જ્ઞાન થાય છે, તેને અનુવ્યવસાય જ્ઞાન કહે છે.

अनुषङ्गः—एकत्रान्वितपदस्यान्यत्रान्वयः । એક સ્થળમાં જે પદનો અન્વય (સંબંધ) હોય તેનો બીજે સ્થળે અન્વય કરવો તે અનુષંગ.

૨. वाक्यान्तरे जनितान्वयबोधपदस्य वाक्यान्तरेऽन्वयानुसन्धानम् । એક વાક્યમાં જે પદના અન્વયનો બોધ થયો છે, તે પદના અન્વયાર્થનું બીજા વાક્યમાં અનુસંધાન કરવું તે.

૩. नेदीयस्स्थानान्तरस्थितस्यानुसन्धानम् । નજીકના સ્થાનમાં રહેલા પદાર્થનું અનુસંધાન તે અનુષંગ.

૪. अस्योद्देशेन प्रवृत्तस्य तन्नान्तरिक विषयाऽन्यासिद्धिः । બીજા કોઈ ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્ત થનારને તેણે ન ધાર્યું હોય તેવા બીજા જ કોઈ અર્થની સિદ્ધિ થાય, અને તે પણ કોઈ બીજા નિષ્પાદકના યત્નથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય, જેમ—સ્નાનને અર્થે સરોવરમાં જનારને તૃષા પણ મટે છે; કેરીની આશાથી આંબા તળે જનારને ફળ અને સુગંધ પણ મળે છે; સ્નેહીને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગે જનારને મિષ્ટ ભોજનાદિ પણ મળે છે. એ બધાં આનુષંગિક ફળ કહેવાય છે.

For Private And Personal Use Only